
UDK 821.163.41/.42(497.6)-32.09 Andrić I.

821.163.4-32.09 Andrić I.

Izvorni znanstveni članak

Primljen 25. I. 2012.

IVICA MUSIC

Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru

ivica.music@gmail.com

EGZISTENCIJALI U ANDRIĆEVOJ PROKLETOJ AVLIJI

Sažetak

Roman Prokleta avlija nije samo literarni ostvaraj iznimne književnoumjetničke vrijednosti nego je i filozofična priča s mnoštvom egzistencijalističkih tema, što ne iznenađuje jer je Andrić bio upućen u suvremenu mu filozofiju, osobito onu s egzistencijalističkim predznakom, iz koje je obilato crpio građu za refleksije o životu te psihološku karakterizaciju svojih likova. U pervertiranoj stvarnosti dvadesetoga stoljeća, u gotovo posve opustošenu misaonu krajobrazu spoznaja svijeta kao pakla i katastrofičnosti nametala se sama od sebe. Tu dramu Andrić znalački prikazuje u svome djelu smještajući radnju u zloglasni turski zatvor koji je zapravo paradigma posvemašnjega raščovječenja i razvlaštenja ljudskoga duha što se dogodilo u visokociviliziranome i tehnički moćnome dvadesetom stoljeću. O istim su pojavcima pisali i filozofi egzistencije pa se, dakako, daju povući određene usporednice između Andrića i primjerice Jaspersa, Sartrea i Heideggera. Tako se susreću zajednički im motivi kao što su bačenost u svijet, paradoks, napuštenost, ugroženost, borba, krivica, rezignacija, tjeskoba, očaj, smrt, ništavilo. Riječ je o tzv. egzistencijalima, odnosno osnovnim fenomenima ljudskoga postojanja koji su u središte zanimanja došli osobito u doba katastrofā svake vrste.

Ključne riječi: *tubitak, egzistencija, komunikacija, bačenost u svijet, krivica, mučnina, smrt, onostranost*

I.

Kao i svaki drugi čovjek, i Andrić je dijete svoga doba. Društveno-političke i ine okolnosti zacijelo su presudno utjecale na njegovu zaokupljenost i nezamjenjiv su okvir u kojemu izrasta njegova umjetnička misao. Vrijeme pak u kojemu je ovaj umnik živio obilježile su velike revolucije, svjetski ratovi, masovna ubojstva, strašna razaranja, iznašasće nuklearne bombe, vladavina sumanutih diktatora koji se u ime ideologija nisu libili ubiti desetke milijuna ljudi. Primjerice samo je Staljin, po mnogima najveći satrap u povijesti čovječanstva, dao pobiti oko dvadeset milijuna osoba, a barem je još dvostruko zavio u crno. Njegova je i ona zastrašujuća izjava kako je smrt jednoga čovjeka tragedija, a milijun smrti – statistika. Po najstrožim procjenama u ime režima i ideologija u dvadesetom je stoljeću ubijeno više od dvjesto šezdeset milijuna ljudi. Dostatno je sjetiti se Verduna i Staljingrada, Auschwitza i gulagā, Dresdena i Hirošime... Unatoč svim civilizacijskim i tehnološkim postignućima te ostvarenu blagostanju stoljeće je to dvojbene uljudbe, raskida s tradicijom, prevrjednovanja svih vrijednosti i posvemašnjega raščovječenja.

Spomenute su negativnosti nesumnjivo snažno utjecale na svijest suvremenoga čovjeka te su se odrazile i u njegovu stvaralaštvu. Tu je činjenicu u nekoliko poteza izvrsno ocrtao Danilo Pejović u svojoj knjizi *Suvremena filozofija Zapada*:

Nemoć pred rušilačkim snagama vlastitoga vremena, iskustvo povijesne krize građanskoga svijeta kada sve postaje upitno a pojedinac se nalazi napušten usred svemira suočen sa svim mogućim katastrofama i stavljen pred golo ništavilo, izaziva u evropskom čovjeku čuvstvo tjeskobe, rezignacije i uzaludnosti. Takva se situacija reflektira u epohalnoj svijesti o propasti, a ugroženost duha od sveopćeg besmisla nalazi svoj filozofski izraz u pitanju o smislu ljudskoga opstanka...¹

Duhu vremena nisu odoljele ni znanost, filozofija i umjetnost. Štoviše, znanost je doživjela najdublju krizu u svojoj povijesti izgubivši

1 DANILO PEJOVIĆ, *Suvremena filozofija Zapada: I odabrani tekstovi* (Filozofska hrestomatija IX), Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske, 1983., str. 95.

perspektivu cjeline te zapavši u znanstveno praznovjerje.² Naime novi je poredak instrumentalnomu, „računajućem“ umu, odnosno kartezijskoj logici neizmjereno proširio područje djelovanja i podario neograničeno povjerenje, dok je druge čovjekove dimenzije i duhovne sposobnosti stavio pod stotinu okulara. Posljedica je toga „bijeg bogova, razaranje zemlje, pomasovljenje čovjeka, sumnja puna mržnje prema svemu stvaralačkomu i slobodnomu“³. To je pak pridonijelo plošnosti i uskoći čovjekova života te gubitku odjeka, dubine i bogatstva zbiljnosti oko njega.⁴

Filozofija pak, koja je stoljećima nastojala oko stjecanja uvida u ono što istinski jest, postala je tehnika, pogon analitičko-pozitivističkoga, na empirizmu utemeljenoga objašnjavanja, izlaganja i računanja bića da bi se njime ovladalo.⁵ Time je otpočeo proces „odčaravanja“ svijeta koji vodi u diskreditiranje svakoga poretka koji se ne zasniva na načelu uspjeha, odnosno maksimalne učinkovitosti.⁶ Osim toga od polovine devetnaestoga stoljeća filozofija je postala ekskluzivnim „poslom sveučilišta“ odvojivši se tako od svoga izvora i izgubivši dodir s povijesnom zbiljom i kvalitetan dijalog sa znanosti i umjetnosti.⁷

U doba tehnike na cijeni je umjetnost koja ima izrazite tehničke konture. Tako depoetizirana i lišena meditativne matrice umjetnost „sudbonosno unakazuje poiesis“⁸ te zakazuje u većini slučajeva gdje bi se trebala očitovati gorostasnost artističkoga genija koji u ljepoti, što nije ništa drugo doli ljubav koja shvaća samu sebe, uočava jedinstvo u mnoštvu pojava unutar univerzuma.

2 Znanstveno se praznovjerje ponajviše očituje u scijentističkome svjetonazoru koji tvrdi da znanost kao cjelina pokriva sva područja prirode, svijesti i društva i da znanstvena metoda može odgovoriti na svako smisljeno pitanje. Budući da su metafizička pitanja pseudopitanja, odnosno besmislena, znanost se na njih ni ne osvrće.

3 MARTIN HEIDEGGER, *Einführung in die Metaphysik*, Niemeyer, Tübingen, ³1966., str. 29.

4 Usp. CHARLES TAYLOR, *Etika autentičnosti*, Verbum, Split, 2009., str. 12.

5 Usp. IVAN KORDIĆ, *Misaono putovanje s Martinom Heideggerom*, Naklada Jurčić d.o.o., Zagreb, 2010., str. 250.

6 Usp. CHARLES TAYLOR, *n. dj.*, str. 9. – 10.

7 Usp. KARL JASPERS, *Duhovna situacija vremena*, prevela Vera Čičin-Šain, Matica hrvatska, Zagreb, 1998., str. 144. – 145.

8 M. HEIDEGGER, „Die Frage nach der Technik“, u: M. HEIDEGGER, *Vorträge und Aufsätze*, Stuttgart, ⁸1997., str. 34.

Riječju, duhovna se razvlaštenost očituje na svakome koraku. Nema više cjeline. Nju zamjenjuje isprekidanost, rascjepkanost, slomljenost, izoliranost. Čovjek se u svijetu više ne osjeća sigurno, udomaćeno, zaštićeno, smireno. Naprotiv, svijet mu se pokazuje kao nešto, strano, puno suprotnosti, nesklada, zagonetnosti. Zbog osjećaja izloženosti i nezaštićenosti u nesklonu mu ambijentu povlačenje u anonimnost i egzistencijalnu usamljenost čini se jedinim valjanim rješenjem. Ne treba se stoga čuditi što mnogi mislitelji romane *Prokleta avlija* Ive Andrića, zatim *Mučnina* Jeana Paula Sartrea, *Proces* Franza Kafke te *Majstor i Margarita* Mihaila Bulgakova drže paradigmatiskim za ovo doba.

Uzroke takvu stanju valja tražiti u procesu dugotrajne dehumanizacije na svim područjima kulture i društvenoga života.⁹ Društvo se naime pretvorilo u golem stroj kojim upravlja nedodirljivi vođa, a čovjek – koji je nekoć bio supstancija i vrijedio za smisao cjelokupnosti – postao je sredstvom ili pukom sirovinom koju treba što uspješnije iskoristiti.¹⁰ Taj novi društveni poredak pojedinca uvlači u anonimnost lišavajući ga osobnosti.¹¹

Ljudsko iskonsko dostojanstvo ozbiljno je dovedeno u pitanje i raznim antropološkim teorijama, posebice onima što se zasnivaju na biološkim postavkama Charlesa Darwina, koje, pojednostavljene, fragmentirane i ideološki usmjerene, ljudsku vrstu u bitnim svojstvima izjednačuju sa životinjskim,¹² te Sigmunda Freuda, koji u pojedinčevu

9 Usp. NIKOLAJ BERDJAJEV, *Sudbina čovjeka u suvremenom svijetu: Za razumijevanje naše epohe*, prev. dr. Nikola Thaller, Verbum, Split, 2007., str. 18.

10 O zastrašujućim posljedicama industrijsko-tehnološkoga društva već je pisao Arthur Schopenhauer: „Kako čovjek postupa s čovjekom pokazuje primjerice trgovina crnim robljem čija je krajnja svrha šećer i kava. No nije potrebno ići tako daleko: u dobi od pet godina uči u predionicu pletiva ili neku drugu tvornicu i od tada raditi deset, pa dvanaest te naposljetku četrnaest sati dnevno i obavljati jednoličan mehanički rad znači radost udisanja zraka platiti visokom cijenom. Ali to je sudbina milijuna, a mnogi drugi milijuni žive analognim životom.“ ARTHUR SCHOPENHAUER, *Die Welt als Wille und Vorstellung*, II., Wissensch. Buchg., Darmstadt, 1961., str. 740.

11 Usp. K. JASPERS, *Vom Ursprung und Ziel der Geschichte*, R. Piper & Co. Verlag, München, 1950., str. 158. – 164.

12 U životinjskome svijetu vlada pravo jačega što je socijaldarvinizam primijenio i na ljudsko društvo. Po tome učenju u čovjekovoj je prirodi sukob i borba. Kao tužan rezultat toga svjetonazora jesu barbarstvo, ratovi i ubijanja koja su opravdanje nalazila u vulgarnome darvinizmu, umotanome u tzv. znanstveni ogrtač, pa je dvadeseto stoljeće postalo vrijeme

libidu vidi najveću snagu i osnovno mu pokretalo. Čovjek se tako od remekdjela, kako ga nazvā Shakespeare, ili gordoga bića, riječima Maksima Gorkoga, pretvorio u Sartreovu beskorisnu težnju. Odjednom se, kako netko reče, našao na rubu svemira gdje poput Ciganina svira tužnu melodiju viseći nad ponorom.

Tankoćutnosti Andrićeva duha i oštrini njegova spekulativnoga genija nisu mogle promaknuti ove pojavnosti koje su njegovi suvremenici filozofi egzistencijalističkoga usmjerenja označili pojmovima: bačenost u svijet, paradoks, napuštenost, ugroženost, borba, krivica, rezignacija, tjeskoba, očaj, smrt, ništavilo.¹³ Iako ovi problemi čovjeka prate od njegova postanka, zasigurno se ni u jednoj povijesnoj epohi nisu tako dramatično očitovali kao u doba svakovrsne izopačenosti i moralne iščašenosti. Sve je to nesumnjivo našlo odjeka i u Andrićevim djelima, pa tako i u njegovu romanu *Prokleta avlija*. Iako je radnja ovoga djela smještena u relativnu daleku prošlost, kroz riječi i svjetonazore glavnih likova nesumnjivo progovara Andrić suočen sa strahotama svoga vremena te prisiljen na egzistencijalno-duhovno traganje za krajnjim smislom.

II.

Budući da filozofske i umjetničke vrijednosti uglavnom korespondiraju (oslikovljen izraz i stroga pojmovna razludžba samo su naizgled u neskladu), nije teško povući usporednicu između Andrićeva ilustrativnoga prikaza zloglasnoga turskog zatvora i svijeta kako ga doživljuju filozofi egzistencije. Prokleta se avlija lako može shvatiti kao metafora za svijet dvadesetoga stoljeća. Kao što je sam položaj Proklete avlije bio čudan i kao „sračunat na mučenje i veće stradanje zatvorenika“ pa je čovjek u njoj imao osjećaj da je negdje na đavolskome otoku,¹⁴ tako je i čitava zemaljska kugla postala sveopća ludnica i svratište svih neda-

neizmjerne patnje i nemilosrdnosti. Vidi: HARUN YAHYA, *The Disasters Darwinism Brought To Humanity*, Al-Attique Publishers Inc. Canada, Toronto, 2001.

13 Andrić je 1913. godine u Beču slušao predavanja iz književnosti, filozofije i povijesti, što daje pravo zaključiti kako je bio upućen u suvremene mu filozofske struje, a također je poznato da je rado čitao djela Sorena Kierkegaarda čiji se utjecaj osjeća ponajviše u njegovoj prvoj stvaralačkoj fazi (*Ex Ponto, Nemiri*).

14 IVO ANDRIĆ, *Prokleta avlija*, Matica srpska, Novi Sad, 1986., str. 19.

ća. Mogla bi se prisposodobiti kockarskomu stolu za kojim samozvane mesije odlučuju o sudbinama milijuna, i to na temelju trenutačne inspiracije.¹⁵ Ljudi su postali zrnca u golemoj dječjoj čegrtalji kojom se bez ikakva pravila poigrava gigantska ruka.¹⁶ Tu ruku Andrić poosobljuje u liku zatvorskoga upravitelja – Karadžozu. Tako čitamo: „Ničeg od teškog dostojanstva osmanlijskog visokog činovnika nije bilo na Karadžozu ni u njegovom govoru i kretanju. U svakom pojedinom slučaju, sa svakim osumnjičenim licem on je igrao naročitu igru, bez stida i obzira, bez poštovanja drugog čoveka i sebe sama.“¹⁷ Nitko nije mogao biti siguran da će upravo on izbjeći ovo gnjusno mjesto „jer, carigradska policija se drži osveštenog načela da je lakše nevinu čoveka pustiti iz Proklete avlije nego za krivcem tragati po carigradskim budžacima“¹⁸.

Andrićevim literarnim opisom omraženoga zatvora provlači se nekoliko bitnih egzistencijalističkih ideja. Ponajprije tu je misao o bačenosti u svijet. „Zapalost“ u svijet zatečena je činjeničnost koju čovjek nikako ne može promijeniti niti na nju bilo kako utjecati. Štoviše, ambijent u kojemu se tubitak pojavljuje na njega djeluje „neodređeno, bezimeno i tuđe“¹⁹, što rađa osjećajem straha i uzaludnosti. Odatle se nužno nameće i ideja o nesvrhovitosti svega što jest pa će Sartre reći kako u svijetu vlada „savršena bezrazložnost“.²⁰ Uvid u tu spoznaju uzrokuje mučninu²¹ koju slijede osjećaji napuštenosti, tjeskobe, očaja,²² pa čak i odvratnosti

15 Budući da je iznimno privlačna, gotovo neodoljiva, mesijanska je uloga zaslijepila mnoge koji su sebi, svjesni svoga „izabranja“, dopuštali ono što je inače zabranjeno te su tako uzrokovali silna zla. „Kadija“, zapravo Andrić, iz iskustva je znao „kako štetni, i po društvo i pojedinca opasni mogu biti ljudi koji zbog svoje ograničenosti neograničeno veruju u svoju pamet i pronicljivost i u tačnost svakog suda i zaključka“. *Isto*, str. 65.

16 Usp. *isto*, str. 21.

17 *Isto*, str. 28.

18 *Isto*, str. 11.

19 Usp. *isto*, str. 19.

20 Ovu Sartreovu misao Andrić gotovo doslovno prenosi u drugome svom djelu: „Tu smo, dakle. Na dnu ambisa: ne može se znati zašto postoji zlo na svetu, jer sve što postoji nema smisla ni razloga.“ I. ANDRIĆ, *Istorija i legenda*, Svjetlost – Sarajevo, Mladost – Zagreb, Prosveta – Beograd, Državna založba Slovenije – Ljubljana, Mislja – Skopje, 1976., str.143.

21 Usp. JEAN PAUL SARTRE, *Mučnina*, prev. Zlatko Crnković, Konzor, Zagreb, 1997.

22 Usp. J. P. SARTRE, *Egzistencijalizam je humanizam*, s pogovorom Vanje Sutlića, „Veselin Masleša“, Sarajevo, 1964., str. 23.

prema životu (*taedium vitae*²³). Kierkegaard će to pesimistično stanje na sebi svojstven način dočarati sljedećim tekstom:

Svrha života je u tome da se dođe do najvećeg gađenja nad životom. [...] Nastao sam prijestupom; nastao sam protiv Božje volje. Krivica, koja na jedan način i nije moja, iako me u Božjim očima čini zločincem, jest: dati život. Kazna odgovara krivici; nemati nikakve životne radosti, biti doveden do najvišeg stupnja gađenja nad životom.²⁴

Kierkegaardovu ideju o sveopćoj krivici Andrić gotovo doslovno stavlja Latifagi u usta:

Neka mi samo niko ne kaže za nekog: nevin je. Samo to ne. Jer ovde nema nevinih. Niko ovde nije slučajno. Je li prešao prag ove Avlije, nije on nevin. Skrivio je nešto, pa ma to bilo u snu. Ako ništa drugo, majka mu je, kad ga je nosila, pomislila nešto rđavo. [...] Ja ljude znam krivi su svi, samo nije svakom pisano da ovde hleb jede.²⁵

Na istom je misaonome tragu i Karl Jaspers za koga je čovjek jednostavno kriv, bez obzira što i kako činio.²⁶ Naime osjećaj krivice javlja se ne samo zbog zla što ga osoba čini sama nego i zbog zla što se događa u svijetu a ta se osoba ne zalaže da ga spriječi.²⁷ K tomu, osim moralne, postoji i dublja, metafizička krivica – krivica samoga ljudskog bitka. Naime za Jaspersa je najveća čovjekova krivica u tome što je rođen²⁸ i što je takav kakav jest.²⁹ A takav je da se nikada ne može ostvariti u svojoj iskonskoj biti; nikakvim angažmanom ne može doći do potpunoga i savršenoga ostvarenja vlastite mu osobnosti. Odatle osjećaj krivice. Ovdje Jaspers (uostalom i Kierkegaard i Andrić) kao da evocira katoličko učenje o istočnome grijehu (lat. *peccatum originale originatum*) koji je

23 Ovaj latinski izraz rabi i Andrić u *Prokletej avliji* (str. 117.).

24 SØREN KIERKEGAARD, *Papirer*, sv. XI, Gyldendal, København, 1968. – 1978., br. 439; citirano prema: OZREN ŽUNEC, *Suvremena filozofija*, sv. I (Hrestomatija filozofije, sv. 7), Školska knjiga, Zagreb, 1996., str. 139.

25 I. ANDRIĆ, *Prokleta avlija*, str. 30.

26 Usp. K. JASPERS, *Chiffren der Transzendenz*, R. Piper & Co. Verlag, München, 1970., str. 26.

27 Usp. K. JASPERS, *Philosophische Logik. Erster Band: Von der Wahrheit*, R. Piper & Co. Verlag, München, 1947., str. 536.

28 Usp. K. JASPERS, *Philosophische Logik...*, str. 932.

29 Usp. *isto*, str. 530. – 531.

trajna popudbina svekolikoga čovječanstva što su mu ga u baštinu namrli prvi ljudi počinivši grijeh po kojemu je zlo „zarazilo“ ljudsku narav. To je grijeh što će se prenositi razmnožavanjem, odnosno prenošenjem ljudske naravi lišene izvorne svetosti i pravednosti. U tom se surječju može razumjeti i Jaspersov zaključak da je egzistencija stalno pod nesavladivim teretom krivnje koja ju drži u trajnoj napetosti. Zbog toga je čovjek u neprestanoj tjeskobi i borbi sa samim sobom.

Tjeskoba se dakle javlja pred jezivom činjenicom patničkoga grizodušja, nemoći, konačnosti, ograničenosti, neodredivosti, neautentičnosti vlastitoga bitka te upozorava čovjeka da je zapravo samomu sebi najveća zagonetka. U ovaj se misaoni okvir uklapa i Andrićeva refleksija o jastvu:

Ja! – Teška reč, koja u očima onih pred kojima je kazana određuje naše mesto, kobno i nepromenljivo, često daleko ispred ili iza onog što mi o sebi znamo, izvan naše volje i iznad naših snaga. Strašna reč koja nas, jednom izgovorena, zauvek vezuje i poistovećuje sa svim onim što smo zamislili i rekli i sa čim nikad nismo ni pomišljali da se poistovetimo, a u stvari smo, u sebi, već odavno jedno.³⁰

Čovjekov je tubitak dakle određen stvarima, okruženjem i javnim mišljenjem, a ne svojim autentičnim jastvom. Posljedak je toga rezignacija i patološko prihvaćanje zadanih oblika postojanja. Taj začudni učinak poistovjećivanja s onim što se zapravo mrzi manirom izvrsna psihoanalitičara Andrić detektira na stanovnicima Proklete avlije:

Svi su oni navikli na Karađoza, srodili se na svoj način sa njim. Grde ga, ali kao što se grdi voljeni život i kleta sudbina. On je deo njihovog prokletstva. U stalnoj strepnji i mržnji, oni su postali jedno s njim i teško im je bilo zamisliti život bez njega. I kad već mora da postoji Prokleta avlija i u njoj upravnik, onda je još najbolji ovaj i ovakav.³¹

O nužnosti prihvaćanja i identificiranja s vlastitom sudbinom govori i Jaspers. Po njemu sreću i nesreću ne treba shvatiti kao nešto tuđe, nešto što nam samo izvana i akcidentalno pridolazi, nego kao nešto što

30 I. ANDRIĆ, *Prokleta avlija*, str. 94.

31 *Isto*, str. 34.

bitno pripada dubini našega bića. Treba stoga reći „da“ svojoj opstojnosti onakvoj kakva jest. Tako primamo sudbinu ne samo kao nešto izvanjsko nego kao našu. Ljubimo ju (*amor fati*) kao što sami sebe ljubimo jer samo u njoj postajemo egzistencijalno svjesni samih sebe.³²

Slično rezonira i Jean Paul Sartre koji drži da pojedinčeva sudbina ne bi bila drukčija ni kada bi postojao svemoćni Bog. Stoga je zadaća egzistencijalizma uvjeriti čovjeka „da ga ništa ne može od njega samoga spasiti“³³. Gotovo istu misao nalazimo i u Andrića: „Ne mogu ja – kaže – dobar čovječe, ozdraviti, jer ja i nisam bolestan, nego sam ovakav, a od sebe se ne može ozdraviti.“³⁴

Tek u toj svijesti moguće je nadvladati očaj zbog stanja u kojemu se tubitak nalazi. A njegovo je mjesto zapravo na razmeđu dvaju nepomirljivih svjetova koja neprestano ukrižavaju svoje mačeve i njihovoj se borbi ne nazire kraja:

...postoje dva sveta, između kojih nema i ne može biti ni pravog dodira ni mogućnosti sporazuma, dva strašna sveta osuđena na večiti rat u hiljadu oblika. A između njih postoji jedan čovek koji je, na svoj način, u ratu sa oba ta zaraćena sveta.³⁵

Ova je Andrićeva misao gotovo doslovno literarizirana središnja ideja zoroastričkoga nauka o dvama počelima – Ahuri Mazdi (tvorcju svega dobrog) i Ahrimanu (zloduhu, koji je uzrok smrti i svakoga zla) i njihovu tisućgodinjem dvoboju u koji je uvučen i ljudi rod.³⁶ O čovjekovoj umiješanosti u ovaj sukob također govore (dakako, na svoj način) i filozofi egzistencije prebacujući konflikt na područje morala. Čovjek naime, kako piše Sartre, „nije od početka gotov, on sebe čini izabirući svoj moral, i pritisak prilika jest takav da on ne može a da ne izabere

32 Usp. K. JASPERS, *Philosophische Logik...*, str. 855.

33 J. P. SARTRE, *Egzistencijalizam je humanizam*, str. 43. – 44.

34 I. ANDRIĆ, *Prokleta avlija*, str. 117.

35 *Isto*, str. 90.

36 U nešto preinačenu obliku ovaj se nauk susreće i u maniheizmu. Tvorac svega dobrog i duhovnog jest Bog čiji je simbol svjetlost, dok je tvorac svega materijalnog i zavodljivog Sotona čiji je simbol tama. Po nekima nauk Crkve bosanske bio je vrlo blizak Manijevu učenju, no takvo mišljenje novije studije pobijaju. Andrić je međutim bosanske krstijane smatrao nasljedovateljima spomenutoga dualističkoga svjetonazora.

jedan moral³⁷. Sličnog je mišljenja i Jaspers za koga čovjek nije završena zbiljnost nego se istom treba ostvariti,³⁸ i to ponajviše opredjeljujući se za dobro ili zlo. Dobro je pak ono što je bezuvjetno, a to je ljubav i želja da ono što se voli postane zbiljsko. Zlo je, naprotiv, izraženo u želji za razaranjem, u nagonu za uništavanjem, u nihilističkoj želji da se upropasti sve što jest i što ima vrijednost. Čovjek može htjeti samo jedno ili drugo. On slijedi ili sklonost ili dužnost; djeluje potaknut dobrim ili zlim motivima; živi u ljubavi ili u mržnji. Ljubav teži k biću, mržnja k nebiću. Ljubav raste iz odnosa prema transcenciji, mržnja se srozava do egoizma.³⁹

Osim na moralnome „bojnom polju“, čovjek iskon svoje vlastitosti traži i u egzistencijalnoj komunikaciji. „Da bih došlo do bilo kakve istine o sebi, potrebno je da prođem kroz drugog“⁴⁰, reći će Sartre dodajući da čovjek nije zatvoren u sebe samoga nego je „svagda prisutan u nekom ljudskom svemiru“⁴¹ koji je ambijent njegove samospoznaje i ostvarenja.

O subitku govori i Jaspers za koga nema izolirane egzistencije jer se ona može ostvariti samo u odnosu na drugoga. Naime već kao empirijski bitak čovjek postoji posredstvom drugoga tubitka. Izolirano ljudsko biće može postojati samo kao predodžba, a nikako stvarno. No egzistencijalna komunikacija nije bilo kakva zajednica ljudi; odlučujuća je ideja cjelovitosti: u nju je nužno uložiti čitavo svoje biće. Istom tada ona postaje intimni dodir dviju egzistencija koje nastoje ostvariti svoje pravo ja.⁴² Stoga je nužno odustati od toga da se polazeći od sebe jedinoga dođe do smisla života. Čovjek je u nemogućnosti stajati-jedino-na-sebi: ne može naći smisao života kao „jedini“; ne može naći ono što je istinito

37 J. P. SARTRE, *Egzistencijalizam je humanizam*, str. 36.

38 U tom će surječju Jaspers reći da biti čovjek znači postajati čovjek. Usp. K. JASPERS, *Filozofija egzistencije – Uvod u filozofiju*, prev. Miodrag Cekić i Ivan Ivanji, Prosveta, Beograd, 1967., str. 183.

39 Usp. *isto*, str. 171. – 173.

40 J. P. SARTRE, *Egzistencijalizam je humanizam*, str. 30.

41 *Isto*, str. 43.

42 Usp. K. JASPERS, *Filozofija: Filozofska orijentacija u svetu, Rasvetljavanje egzistencije, Metafizika*, prev. Olga Kostrešević, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, 1989., str. 295.

jer je istinito ono što nije samo njemu istinito; ne može voljeti sebe ako se ne voli tako što će voljeti drugoga.⁴³

Za uspješnu komunikaciju ponajprije je važno da egzistencije koje u nju stupaju budu u potpuno ravnopravnu položaju jer čovjek ne može postati on sâm ako i drugi ne postaje on sâm, ne može postati slobodan ako i drugi ne postane slobodan. To je pak moguće samo u komunikaciji koja prerasta u „ljubavnu borbu“. Ljubavna pak borba nije borba dviju egzistencija jedna protiv druge, nego je zajednička borba pojedinaca za vlastitu i drugu egzistenciju ujedno. Borba je to koja ne razdvaja nego spaja, u njoj su dobitak i gubitak zajednički i nikad se ne ide za nadmoći i pobjedom. U komunikaciji, koja je ljubavna borba, svatko stavlja sve onomu drugomu na raspolaganje i zato je ona put istinskoga povezivanja egzistencija.⁴⁴

O važnosti komunikacije govori i Andrić na više mjesta u *Proklesoj avliji*. Unatoč svoj bijedi što ih je snašla fra Petar i Ćamil otkrivaju komadićak zadovoljstva u međusobnim susretima i razgovorima, ma kako oni neznčajni bili: „Pa i takvi kakvi su, ti razgovori su, izgleda, bili obojici zatvorenika prijatni i dragi kao neočekivani darovi nečeg što ovde najviše nedostaje...“⁴⁵

Fra Petar zna da čovjek samo po drugome dolazi do jasnoće o samome sebi i da sam nije ništa. Zato u sebi govori: „...ja sam pomalo na mog amidžu, pokojnoj fra-Rafu, koji je svakog mogao da sluša i podnese i u šali je uvijek govorio: ‘Ja bih bez hljeba još i nekako mogao, ali bez razgovora, beli, ne mogu.’“

Na Ćamilovu patnju egzistencijalno osviješteni fra Petar ne može ostati imun pa ne samo što suosjeća nego i supati s nesretnim mladićem. Štoviše, na sve mu načine nastoji pomoći: „I uveravao ga je da čovek u nevolji treba više da jede i da bude snažniji i vedriji nego kad je u dobru.“⁴⁶ A kada doznaje da su mladića nakon saslušanja koje je izmaklo kontroli iznijeli pod okriljem noći iz zatvora, osjeća golemu sućut i silnu prazninu, kao kad se izgubi vrlo bliska osoba:

43 Usp. *isto*, str. 299.

44 Usp. *isto*, str. 304. – 305.

45 I. ANDRIĆ, *Prokleta avlija*, str. 46.

46 *Isto*, str. 47.

Fra Petar je stezao zube od nekog gorkog gneva na svoju sudbinu, na sve oko sebe, pa čak i na ovog nevinog Haima i njegovu večitu potrebu da sve saznaje, prenosi i raspreda do u tančine. Stajao je jednako u mestu i brisao ostudeneo znoj sa čela.⁴⁷

Pomisao da je Ćamil mrtav izaziva nepodnošljivu jezu kakva se samo doživljuje u susretu sa smrću drage osobe. Granična je to situacija, kako bi rekao Jaspers, pred kojom čovjek upoznaje svu svoju slabost i nemoć. Odatle međutim i pitanje o onome što slijedi nakon toga fatalnog događaja. U Andrića nalazimo nedvosmislen odgovor: nakon smrti čeka nas kraj, ništavilo, grob među nevidljivim grobovima te jednostavna „činjenica da se umire i odlazi pod zemlju“⁴⁸. Nema tu mjesta za onostranost u smislu odvojenosti nekoga transcendentnog svijeta od ovoga empirijskoga, koja bi jamčila nastavak čovjekova života. Čak se ne može naći ni naznaka tzv. subjektivnoj besmrtnosti u Comteovu smislu. Nigdje se naime ne govori o nastavku života barem u sjećanju onih koji ostaju poslije preminulih, pa čak i ako su si podigli „monumentum aere perennius“ (Horacije).⁴⁹ Upravo suprotno, „ljudi koji popisuju zaostavštinu iza pokojnika koji je još pre dva dana bio tu, živ kao što su i oni sada“ predstavnici su „pobedničkog života koji ide svojim putem, za svojim potrebama“ i više izgledaju kao otimači onoga što je nakon mrtvaca ostalo

47 *Isto*, str. 107.

48 *Isto*, str. 124.

49 Govor o takvoj vrsti besmrtnosti susrećemo primjerice u „Pjesmi mrtvog pjesnika“ Dobriše Cesarića: *Moj prijatelju, mene više nema. / Al nisam samo zemlja, samo trava. / Jer knjiga ta, što držiš je u ruci, / Samo je dio mene, koji spava. / I ko je čita – u život me budi. / Probudi me, i bit ću tvoja java. // Ja nemam više proljeća i ljeta, / Jeseni svojih nemam, niti zima. / Siroti mrtvac ja sam, koji u se / Ništa od svijeta ne može da prima. / I što od svijetlog osta mi života, / U zagrljaju ostalo je rima. // Pred smrću ja se skrih (koliko mogoh) / U stihove. U žaru sam ih kovo. / Al zatvoriš li za njih svoje srce, / Oni su samo sjen i mrtvo slovo. / Otvori ga, i ja ću u te prijeći / Ko bujna rijeka u korito novo. / Još koji časak htio bih da živim / U grudima ti. Sve svoje ljepote / Ja ću ti dati. Sve misli, sve snove, / Sve što mi vrijeme nemilosno ote, / Sve zanose, sve ljubavi, sve nade, / Sve uspomene – o mrtvi živote! // Povrati me u moje stare dane! / Ja hoću svjetla! Sunca, koji zlati / Sve čeg se takne. Ja topline hoću / I obzorja, moj družo nepoznati. / I zanosa! I zvijezda, kojih nema / U mojoj noći. Njih mi, dragi, vrati. // Ko oko svjetla leptirice noćne / Oko života tužaljke mi kruže. / Pomozi mi da dignem svoje vjeđe, / Da ruke mi se u čeznuću pruže. / Ja hoću biti mlad, ja hoću ljubiti, / I biti ljubljen, moj neznani družo! // Sav život moj u tvojoj sad je ruci. / Probudi me! Proživjet ćemo oba / Sve moje stihom zadržane sate, / Sve sačuvane sne iz davnog doba. / Pred vratima života ja sam prosjak. / Čuj moje kucanje! / Moj glas iz groba!*

negoli kao njegovi istinski poštovatelji. Stoga „kad ih čovek tako gleda i sluša, sve se u njemu i nehotice okreće od života ka smrti, od onih koji broje i prisvajaju ka onom koji je sve izgubio i kome više ništa i ne treba, jer i njega nema“⁵⁰. Budući da je i Karadžoz svjestan te činjenice, u njegovu glasu, „ispod sve grubosti i velikog gnušanja prema svemu, jedva čujno trepti nešto kao suzan grč i žaljenje što je sve to tako“⁵¹.

Što se odnosa prema onostranosti tiče, Andrić je u *Proklesoj avliji* najbliži Sartreu koji je izričiti ateist i nihilist (u smislu nijekanja svake vrste besmrtnosti).⁵² Heidegger je više agnostik; o postojanju Boga i zagrobnoga života on se uglavnom ne odlučuje ni za ni protiv.⁵³ Jaspers je pak otvoren za transcendenciju, odnosno za sveobuhvatni bitak, no odbacuje bilo kakvu pomisao o prekogrobnome životu. Čovjek bi se, po njemu, jednostavno trebao zadovoljiti spoznajom da postoji vječni Bog koji je neizmjerljivo različit od svega kontingentnoga i u toj se spoznaji mirno i vedro osloboditi svake iluzije o besmrtnosti.⁵⁴

Izvori i literatura

- ANDRIĆ, IVO, *Istorija i legenda*, Svjetlost – Sarajevo, Mladost – Zagreb, Prosveta – Beograd, Državna založba Slovenije – Ljubljana, Misa – Skopje, 1976.
- ANDRIĆ, IVO, *Prokleta avlija*, Matica srpska, Novi Sad, ²1986.
- BERDJAJEV, NIKOLAJ, *Sudbina čovjeka u suvremenom svijetu: Za razumijevanje naše epohe*, prev. dr. Nikola Thaller, Verbum, Split, 2007.
- CESARIĆ, DOBRIŠA, *Izabrane pjesme*, Matica hrvatska, Zagreb, 1996.
- HEDEGGER, MARTIN, „Die Frage nach der Technik“, u: HEDEGGER, MARTIN, *Vorträge und Aufsätze*, Stuttgart, ⁸1997.

50 I. ANDRIĆ, *Prokleta avlija*, str. 6. – 7.

51 *Isto*, str. 30.

52 J. P. SARTRE, *Egzistencijalizam je humanizam*, str. 43.

53 Usp. I. KORDIĆ, *n. dj.*, str. 368.

54 Usp. K. JASPERS, *Filozofija egzistencije...*, str. 153.

- HEIDEGGER, MARTIN, *Einführung in die Metaphysik*, Niemeyer, Tübingen, ³1966.
- JASPERS, KARL, *Chiffren der Transzendenz*, R. Piper & Co. Verlag, München, 1970.
- JASPERS, KARL, *Duhovna situacija vremena*, prevela Vera Čičin-Šain, Matica hrvatska, Zagreb, 1998.
- JASPERS, KARL, *Filozofija egzistencije – Uvod u filozofiju*, prev. Miodrag Cekić i Ivan Ivanji, Prosveta, Beograd, 1967.
- JASPERS, KARL, *Filozofija: Filozofska orijentacija u svetu, Rasvetljavanje egzistencije, Metafizika*, prev. Olga Kostrešević, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, 1989.
- JASPERS, KARL, *Philosophische Logik. Erster Band: Von der Wahrheit*, R. Piper & Co. Verlag, München, 1947.
- JASPERS, KARL, *Vom Ursprung und Ziel der Geschichte*, R. Piper & Co. Verlag, München, 1950.
- KORDIĆ, IVAN, *Misaono putovanje s Martinom Heideggerom*, Naklada Jurčić d.o.o., Zagreb, 2010.
- PEJOVIĆ, DANILO, *Suvremena filozofija Zapada: I odabrani tekstovi* (Filozofska hrestomatija IX), Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, ⁴1983.
- SARTRE, JEAN PAUL, *Egzistencijalizam je humanizam*, s pogovorom Vanje Sutlića, „Veselin Masleša“, Sarajevo, 1964.
- SARTRE, JEAN PAUL, *Mučnina*, prev. Zlatko Crnković, Konzor, Zagreb, 1997.
- SCHOPENHAUER, ARTHUR, *Die Welt als Wille und Vorstellung*, II., Wissensch. Buchg., Darmstadt, 1961.
- TAYLOR, CHARLES, *Etika autentičnosti*, Verbum, Split, 2009.
- YAHYA, HARUN, *The Disasters Darwinism Brought To Humanity*, Al-Attique Publishers Inc. Canada, Toronto, 2001.
- ŽUNEC, OZREN, *Suvremena filozofija*, sv. I (Hrestomatija filozofije, sv. 7), Školska knjiga, Zagreb, 1996.

EXISTENTIALS IN ANDRIĆ'S PROKLETA AVLIJA

Summary

Prokleta avlija as a novel is not only an outstanding literary achievement. It is also a philosophic tale with many interwoven existential themes. This does not come as a surprise because Andrić was well versed in the philosophy of his time, especially its existential streamings, which he abundantly used to portrait the psychological aspects of his characters and also for reflections about life itself. In the distorted reality of the 20th century, seen as a mental wasteland, the idea of world as infernal and catastrophic was almost self evident. Andrić skilfully uses this tumult as a background for his novel, placing the action in an infamous Turkish prison. This prison serves well as a paradigm of total dehumanization, even though it is placed in the 20th century, a time of technical advance and the peak of civilization. Existential philosophers as Jaspers, Sartre or Heidegger deal with the same phenomenons, so there exist some correlates between Andrić and these philosophers. So we find motifs as thrownness in the world, paradox, abandonment, vulnerability, struggle, guilt, resignation, anxiety, despair, death, nothingness. Here we are dealing with the so called existentials, in other words fundamental aspects of the existence of a man, which assume a pivotal role in this age of all – inclusive calamity.

Key words: *subsistence, existence, communication, thrownness in the world, guilt, nausea, death, transcendence*